

BRANGAKMENIAI

Nuo senų senovės gydymui vartoti brangieji metalai ir brangakmeniai - ne tiek dėl vaistinių, kiek dėl magiškų savybių.

Nors J. Pabrėža savo „Namų vaistinėle“ skyrė liaudžiai, tačiau neužmiršo paminėti ir kai kurių brangakmenių. Visų pirma, žemaičiams labiausiai prieinamo gintaro, kurį siūloma gerti su vynu arba alumi, susirgus kataru, ginekologinėmis ligomis, kai svaigsta galva.

Sutrintus perlus patariama naudoti nuo nusišalimų, karštinės, patekus į organizmą nuodams.

Jaspiui priskiriama magiška galia sustabdyti kraują, jei žmogus jį nešioja pakabintą ant kaklo. Psichologinis tokio talismano poveikis dabar ir mokslininkų kategoriškai nebeatmetamas, o tuo metu, kai gyveno J.Pabrėža, panašius dalykus rekomenduodavo ir tokie garsūs Europos gydytojai kaip V. Hufelandas [Karasiuk V. M. 1965 P. 18].

„Namų vaistinėlėje“ yra ir šiaip įvairių naudingų patarimų - kaip atpažinti pasiutusį šunį, laikytis pasninko (kad organizmas išsivalytų), kokią vandenį gerti (geriausias, anot J. Pabrėžos, mineralinis vanduo, po to eina tekantis (šaltinio, upės) vanduo, po to - šulinio, ežero vanduo). Jis siūlo dažnai šukuotis, nes dėl netvarkingumo ir nesišukavimo susergama kaltūnu, kuris Kauno gubernijoje, ypač tarp varguomenės, buvo labai dažnas. Beje tuo metu net ir garsusis J. Frankas galvojo, kad kaltūnas yra įgimta ir užkrečiama liga, o J. Pabrėža teisingai nustatė, kad jis atsiranda dėl apsilėidimo (galutinai tai įrodyta tik 1876).

Šio J. Pabrėžos darbo turinys rodo, kad jis skirtas liaudžiai, tačiau neaišku, kodėl jis parašytas lenkų kalba. Gal autorius svajavo vėliau išversti jį į lietuvių kalbą, o gal manė, kad ir lenkų kalba išleista trumpa, pigi knygutė atliktų savo vaidmenį.

J. Pabrėža rankraščiuose daug informacijos apie ligų atpažinimą. Jis puikiai suprato, kad, norint gerai gydyti, visų pirma reikia ligą atpažinti ir stengisį toje srityje tobulėti kiek tik leido tuometinės sąlygos. Jo bibliotekoje buvo ne tik naujausios jau minėtos farmacijos knygos, bet ir daug kitų medicinos veikalų. Tai garsiojo J. Franko Leipcige 1818-1830 metais išleista „Praxeos medae universae“, A. Heckerio „Patologija ir semiotika“ (1811 m.), T. Weicherto (Weichardt) „Anatomija“ (1786 m.), Vilniaus Universiteto profesorius Jokūbas Šimkevičius chirurgijos veikalai. Buvo apsirūpinęs ir platesniam skaitytojui ratui skirta medicinos literatūra - J. Orkišo „Universaliu gydytojo vadovu“, išėjusiu 1835 m., Z. Pežyno knyga „Valstiečių gydytojas“ (1793). Apkritai, tiek karninė, tiek praktinė medicina 19 a. pradžioje vis dar rėmėsi Hipokrato pasiūlyta humoraline teorija, pagal kurią vaistai buvo skirstomi į 4 grupes - šildančius, šaldančius, drėkinančius ir džiovinančius, o ligų priežastimi laikytas

Informacija ir šaltiniai, kuriais disponavo Jurgis Pabrėža

MINERALINĖS KILMĖS VAISTAI

LAIMA GYLIENĖ

(Pabaiga. Pradžia 1996 m. Nr. 1, 2, 1997 m. Nr. 2)

SIDABRAS, VARIS, ŠVINAS IR JŲ JUNGINIAI

Sidabras, kaip rašo J. Pabrėža, yra balta žemė tam tikru būdu ugnimi išvalyta, naudojama skaudant širdį, galvą [LNMB RS. F. 124 - 6. P. 456].

Varinis šilingas - kraujo sulaikymui (uždedant ant gyslos) [LNMB RS. F.124 - 6. P. 456 - 8].

Zaizdoms, skauduliams, įtrūkimams, sąnarių uždegimams, rožei gydyti J. Pabrėža rekomenduoja švino baltąjį, kuris taip pat minimas tuometiniuose farmacijos veikaluose. Iš vario žalią, sumaišius jį su vašku ir gyvsidabriu, buvo gaminami pleistrai ant vočių [LNMB RS. F.124-6. P. 378,432].

DRUSKA

Druska daug kam naudota. Sumaišius ją su actu buvo tepami niežai, kiti išbėrimai. Acto, drus-

kos ir medaus mišiniu teptos nušašusios lūpos, pūliuojančios žaizdos, širšių įkaštos vietos, mėlynės po akimis. Druska gydė podagrą, sutinimus. Pakaitintą druską dėjo ant skaudančio pilvo.

RŪDYS

Rūdimis, sumaišius jas su actu, rekomenduojama gydytis nuo šašu. Rašoma, kad taip galima padėti ir pūliuojant dantenoms, kankinant podagrai, plinkant, atsiradus fistuloms.

TITNAGAS

Susmulkintas titnagas gertas su vandeniu nuo viduriavimų [LNMB RS. F. 124-6. P. 417].

DEGUTAS

Degutą J. Pabrėža, kaip ir Freieris, rekomenduoja apsaugojimui nuo užkrėsto oro (t. y. nuo užkrečiamų ligų) bei kirminų išvartymui, tepant pilvą aplink bambą [LNMB RS. F.124 - 6. P. 391].

pusiausvyros sutrikimas tarp 4 pagrindinių organinių skysčių (humorų) - kraujo (sanguis), geltonos tulžies (cholera), juodos tulžies (melancholia) ir gleivių [RembIELINSKI R., KUŹNICKA B. 1972. P. 65].

Nors jau 16-17 a. pradėdama vis dažniau remtis patyrimu ir eksperimentais, o 18 a. pabėigos ir 19 a. pradžios gamtos mokslų laimėjimai padėjo pagrindus naujai eksperimentinės medicinos kryptiai, tačiau medicinos praktikoje J. Pabrėžos laikais dar tebebuvo remiamasi senąja homoraline teorija. Pagrindinėmis gydymo priemonėmis dar buvo kraujo nuleidimas ir vadinamasis organizmo valymas (dažniausiai liuosinamais vaistais), neva pašalinant iš jo kenksmingus skysčius (humorus).

J. Pabrėžos rankraščiai rodo, kad ir jis rėmėsi humoraline teorija, rekomenduodavo nuleisti kraują. Pavyzdžiui, jis manė, kad niežais susergama ne tik užsikrėtus, bet ir dėl per aštraus kraujo, todėl gydymą, pagal jį, reikia pradėti nuo kraujo nuleidimo ir organizmo išvalymo. Kraujo aštrumą siūlė pareguliuoti griaužiančiais vaistais (milteliais iš gencijono šaknų arba vaistinėse parduodamais vaistais, kurie vadinami Diophoneticum), o humorus šalinti laukinės cikorijos, vandeninės cikorijos ir rūtos nuoviru. Ligoniu išsituštinus, rekomenduojami raminantys vaistai. Taip gydyta ir sergant šlapiais niežais. Jei niežai sausi, rekomenduojami šaldantys nuovirai iš vaistažolių bei mineralinis vanduo [LNMB RS. F.124-6. P. 108].

J. Pabrėža troško, kad ir paprastas kaimietis daugiau žinotų apie ligas, jų simptomus. Tuo tikslu 1827 m. imasi didelio darbo - konspektuoti ir versti iš lotynų ir lenkų kalbų St. Blankardo trumpos medicininės enciklopedijos pobūdžio veikalą, kurį pavadino „Spindulėliu“. Jis tikėjosi, kad šis darbelis „kaip spindulėlis apšvies skaitytoją apie kiekvieną ligą“ [LNMB RS. F.124-2. P. 40]. Jis paaiškina, kad tai kol kas tik juodaštis, kurio jis nebesitiki užbaigti. Ligų pavadinimams J. Pabrėža parinko žemaitiškus žodžius ir tikėjosi, kad tai bus paskata mokytiems žemaičiams parašyti knygelę apie mediciną žemaičių kalba, kur būtų rašoma bent apie tas ligas, kai reikalinga greita pagalba. „Keista, – rašo Pabrėža, – kad tarp tiek daktarų ir magistrų, išskyrus Paškevičių, užsimančių žemaičių žodyno išleidimu, nėra nė vieno besirūpinančio savo kalbos terminais.

Rankraščio pradžioje rašoma, kas tai yra medicina, kokios jos pagrindinės šakos (teorinė medicina, fiziologija, anatomija, patologija), terapija, chirurgija, farmacija, higiena. Geras vaistinininkas, anot J. Pabrėžos, turi gerai žinoti botaniką, zoologiją, mineralogiją, chemiją.

Didžioji J. Pabrėžos darbo dalis skirta trumpai supažindinti žmones su ligomis ir šiaip medicinoje naudojamais terminais. Medžiagą jis išdėsto taip:

ACINESIA - nevaldims. Toliau paaiškinama lenkiškai, kad jis gali apimti visą kūną arba atskiras jo dalis, sergant paralyžiumi, apopleksija.

AGITATIO - blaszkimas. Kai ligonis daro nevalingus judesius, nuolat blaškosi. Prasideda paprastai naktį. Nurodyta, kad ligos gydymas aprašytas knygoje „Dykcyonarz medycyny i chirurgii“.

ANOREXIA - nenors arba baidyms valgiu.

Jis atsirandąs dėl blogos skrandžio padėties.

Nė vienas iš J. Pabrėžos spaudai ruošų darbų nebuvo išspausdintas ir labiau prieinamas liaudžiai. Tiesa, jo „Namų vaistinėlės“ ir „Spindulėlio“ negalima laikyti parengtais iki galo, nes jį buvo parašyti lenkiškai. Tačiau literatūroje minima ir daugiau medicininė rankraščių, kurie buvo parašyti lietuviškai, tačiau neišliko. Yra žinoma, kad 1813 m. J. Pabrėža buvo išvertęs 14 puslapių apimties knygelę „Spasabs kayp reyk apsyeyte s lygonays, kor niera daktaru - teypojaus kayp sarginty lygonis, kuomi gidite - kokius anyms douty valgius yr gieryms czieso lygos, yr giną anyms“, kuri dėl nežinomų priežasčių nebuvo išleista. Be to, Vaižgantas buvo užsiregistravęs lietuvišką rankraščių „Moterys lekarstuu kayp ira taysomas“, A. Salys - rankraščių „Apee Baltouji Pluudi Motryszkuuju“ ir kt.

J. Pabrėžos svajonė „šviesti liaudį per spausdintą žodį“ neišsipildė - nebuvo išleisti nei jo botaniniai, nei medicininiai rankraščiai, nors jis gyvenė epochoje, kai šis reikalas jau buvo pribrendęs. Lietuvių kaimynai jau turėjo populiarios medicininės literatūros gimtąja kalba. Lietuvoje tik prieš pat J. Pabrėžos mirtį, 1848 m., Kaune buvo išleista pirmoji šio pobūdžio knyga - „Regulas diel skarbawu žmoniu kayp sawi rejk užlajkiti nuog choleros“, kurios išleidimą paskatino nesiliaujanti choleros epidemija. Po to ėjo vėl gana ilgas laiko tarpas - iki 1857 m., kai J. Zavadskio spaustuvelyje buvo išleista knygelė „Žinia apie gidima ligu kuna ir duszes“. Ir nors šių pirmųjų populiarių medicinos knygelių autorius buvo ne J. Pabrėža, mes negalime neįvertinti jo švietėjiško indėlio, rengiant tam pagrindą - jo nuolatinių raginimų leisti tokią literatūrą, medžiagos rinkimo ir terminų kūrimo.

Šaltiniai ir literatūra

1. **Bągdonavičius A.** Medicinos pagalba XVI a. pab. XIX a. pr. Žemaitijos miestuose ir miesteliuose. // Žemaičių praeitis. T. 1. V. 1990. P. 141 - 149.
2. **Celinski J.** Farmacja czyli nauka doskonalego przygotowania lekarstw z trzech krolewstw natury wybranych. Warszawa. 1811. T. 1. P. 307, 345.
3. **Freyer J. B.** Materia medyczna. Warszawa. 1817. P. 152, 155, 215, 325-327, 356, 382 - 392.
4. **Godon M.** Opisanie powrotu Telszewskiego w gubernii Kowienskiej. 1846. P. 108, 114.
5. **Gąsiorowski L.** Zbiór wiadomości do historii sztuki lekarskiej. 1839. P. 232, 302, 343 - 346.
6. **Heinrich T., Fabian S.** Farmacja. Warszawa. 1835. T. 2. P. 392, 394 - 397, 414.
7. **Hystoria medycyny.** Pod. red. T. Brzezinskiego. Warszawa. 1988. P. 169.
8. **Hryniewecki B.** Fragmenty flory žmudzki z zielnika ks. Jarzego Pabrėža. // Tentamen florum Lithuaniae. Warszawa. 1933. P. 3 - 60.
9. **Instrukcija do ukladania zapisow w przedmiocie botaniki.** // Dziennik Wilenski. T. 4 1816. P. 485.
10. **Kawako M. J.** Historie zioowe. Lublin. 1986. P. 158.
11. **Kluk K.** Dykcyonarz roslinny. Warszawa. 1778. P. 4 - 5.
12. **Kuchawicz Z.** Z badan nad stanem biologicznym spoleczenstwa polskiego od schyłku XVI do konca XVIII wieku. Lodz. 1972. P. 92, 126.
13. **Kuźnicka B.** Kierunki rozwoju farmacji w Polsce epoki oswiecenia. Wrocław - Warszawa - Krakow - Gdansk - Lodz. 1982. P. 64.
14. **LNMB RS.** F. 124-1. P. 2 - 5, 29, 58, 62 - 67, 97, 131 - 166; F. 124 - 2. P. 34, 41 - 43, 99; F. 124 - 6. P. 3, 4, 7, 10, 36, 82, 93, 108, 132, 346 - 468, 482 - 582; F. 124 - 7. P. 864; F. PR - 1305. P. 181, 243 - 244, 254, 294, 330, 392, 449, 684, 703,

748, 750. - Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos rankraščių skyrius.

15. **MAB RS.** F. 7 - 309. L. 12 - 13. - Lietuvos Mokslų Akademijos bibliotekos rankraščių skyrius.

16. **Ochmanski W.** Staropolskie herbarze i zielniki jako zrodlo do dziejow roslin uprawnych. // Studia i materialy z dziejow nauki polskiej. Ser. B. T. 13. Warszawa. 1967. P. 4 - 27.

17. **Pabrėža J.** Pastabos, liečiančios tobulą žemaičių floros sudarymą. // Kosmos. 1922 / 1923. Sąs. 2. P. 183.

18. **J. Pabrėžos** laiškai S. Daukantui: 1848 08 05 ir 1848 10 10 // Lietuviškas knygynas. 1897. kn. 1. Nr. 2. P. 21 - 23; kn. 2. Nr. 5. P. 22 - 24.

19. **Magic and medicine of plants.** 1986.

20. **RembIELINSKI R., KUŹNICKA B.** Historia farmacji. Warszawa. 1972. P. 65, 66, 75 - 76.

21. **RembIELINSKI R., KUŹNICKA B.** Historia farmacji. Warszawa. 1987. P. 154, 183.

22. **Szafer W.** Zarys historii botaniki w Krakowie na tle szesciu wiekow Uniwersytetu Jagiellonskiego. Krakow. 1964. P. 35.

23. **Szczepanski W.** Leki pochodzenia zwierzęcego w farmakopeach Polskich // Historia lekow naturalnych. T. 2. 1989. P. 103, 107 - 108, 121.

24. **Schelenz H.** Geschichte der Pharmacie. Berlin. 1904. P. 28, 40, 57, 72, 122.

25. **Szumowski W.** Na co najwięcej chorowali nasi pradziadowie przed 150 laty. Poznan. 1929. P. 4.

26. **Vaivada V.** Mirusių per choleros epidemiją 1831 metais Biržuvėnų dvaro žmonių sąrašas. // Žemaičių praeitis. T. 2. V. 1993. P. 280 - 281.

27. **VUB RS.** F. I. D. 57. L. 531 - Vilniaus Universiteto bibliotekos rankraščių skyrius.

28. **Karasik V. M.** Prošloie i nastojašcieie farmakologii i liekarstvienoj tierapii. Lieningrad. 1965. P. 18.

29. **Materialy dlia gieografii i statistiki Rosii.** Kovenskaja gubernija. Sankt - Pieterburg. 1861. P. 331.

30. **Natradze A. G.** Ruskije i sovietiskije farmakopei. M. 1978. P. 37, 39, 48.

31. **Pamiatnaja knyga** Kovenskaj gubernii na 1888 god. Kovno. 1887. P. 165.

32. **Ragaišis S. L., Siudikas V. P., Šliupis A. A.** Vzgliaudy vraciej Litvy XIX veka na pričyny vozniknovenija i liečienija kaltuna. // Voprosy medycyny i biologii Pribaltiki. Vilnius. 1979. P. 25 - 27.

33. **Šurkus I., Voitkevičius K.** „Travniki“ XVI - XVII stoliety i Litvie. // Materialy VI - oj konferencii po istorii nauki v Pribaltiki. Vilnius. 1965. P. 256 - 259.

34. **Ščierbakova A. A.** Istorija botaniki v Rosii do 60-tyh gg. XIX v. Novosibirsk. 1979. P. 8 - 38, 39, 20.

Paminklas Jurgiui Pabrėžai Kretingoje. Skulptorius Algimantas Bosas. Ilustracijos iš redakcijos fotoarchyvo